

Kalküta 1862, s. 27-28; İbn Dokmak, *el-Cevhe-rü's-semîn* (nşr. Saïd Abdülfettâh Âşûr), Mekke 1403/1982, s. 273-274; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'şâ*, Kahire 1963, VI, 13; Makrîzî, *es-Sülûk* (Zi-yâde), I/2, s. 599; I/3, s. 663, 791 vd.; II/3, s. 575-576; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, III, 6, 22, 477; IV, 148, 213; VI, 156, 380, 420-421; VII, 12; IX, 91, 96; İbn İyâs, *Bedâ'î'u-z-zühür*, I/1, s. 375, 465; I/2, s. 45; II, 81, 358; III, 197, 246; V, 82; D. Ayalon, "Names, Titles and 'nisbas' of the Mamlûks", *The Mamlûk Military Society*, London 1979, s. 210-212; a.m.f., "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" (trc. Samira Kortantamer), *TİD*, IV (1989), s. 211-247; Saïd Abdülfettâh Âşûr, *el-Mücteme'u'l-Mısrî fi 'aşri selâhini'l-Memâlik*, Kahire 1992, s. 30 vd.; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, İstanbul 2007, s. 83-85, 103-113; Ahmed Abdürrâzık, "el-'Alâkâtü'l-üseriyye fi'l-muştalâhi'l-Memlûki", *el-Mecelletü'l-târihiyyetü'l-Mısrıyye*, XXIII, Kahire 1976, s. 155-173; Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *TİD*, II (1984), s. 27-28; Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emirlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XVI/1, Adana 2007, s. 86-95.

FATİH YAHYA AYAZ

HÛD b. MUHAKKEM

(bk. HEVVÂRÎ).

HUDAYKÎ

(الحضيكى)

Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh el-Mânûzî es-Sûsî el-Cezûlî el-Hudaykî (ö. 1189/1775)

Faslı âlim ve biyografi yazarı.

Şâban 1118'de (Kasım 1706) Sûs bölgesindeki Tiznît vilâyetinde Emânûz kabilesinin yerleşim merkezi olan Târsvât köyünde doğdu. Hudaykî nisbesinin kaynağı hakkında kesin bilgi yoktur. Cezûle kabilesine mensup atalarının medfun olduğu İgram Ehûdayk adlı bir yerle ilişkilendirildiği gibi ilmî ve mânevî bakımdan "el-havzu eykâ" (havuz benzer), "el-havzu iyvîkî" (yüksek havuz) ve "el-havzu İnkî" (coşkun havuz) gibi bir niteliğe işaret eden tabirlerle de ilişkilendirilmiştir. İlim ve tasavvuf ehli bir aileye mensuptur. Babası Ahmed, Şâzeliyye'nin Nâsiriyye kolunun şeyhi Ahmed b. Muhammed İbn Nâsır ed-Der'î'ye yirmi yılı aşkın bir süre hizmet etmiş takvâ ehli bir zattı. Hudaykî Târsvât'ta yetişti, ilk eğitimini Abdullah b. İbrâhim el-Kersîfî'den ve daha sonra gittiği Akâ'da Ahmed b. Muhammed el-Kürî ed-Der'î'den aldı. Bu arada Kur'an'ı ezberledi. Tahsilini ilerletmek için Sûs bölgesindeki medrese ve

zâviyeleri dolaştı; Ahmed b. Abdullah es-Savâbî, Ahmed b. Muhammed el-Verzâzî, Abdullah b. İbrâhim er-Resmûkî, Ahmed b. Yahyâ er-Resmûkî, Ahmed b. Abdullah el-İbrâhimî el-Heştûkî, Ahmed b. Muhammed el-Abbâsî es-Simlâlî, Muhammed b. Yahyâ eş-Şebbî ve diğer birçok hocadan, ardından gittiği Merakeş'te Muhammed b. Abdullah ed-Der'î, Muhammed el-İfrenî es-Sagîr ve Muhammed el-Hâc Ebû Abdelfî'den Arap dili ve edebiyatı, hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, siyer ve tasavvufa dair birçok metin okudu. Hocası ve Şâzeliyye şeyhi Hüseyin b. Muhammed eş-Şûrahbîl ed-Der'î vasıtasıyla bu tarikata intisap etti. 1152-1154 (1739-1741) yılları arasında gerçekleştirdiği hac yolculuğu sırasında doğu İslâm dünyasının ulemâsından faydalandı; Kahire'de Ahmed b. Mustafa el-İskenderî, Ömer et-Tahlâvî, Ali b. Ahmed es-Saïdî el-Adevî, Ahmed b. Muhammed el-Amâvî, Ahmed b. Hasan el-Cevherî ve diğer bazı âlimlerin meclislerinde bulundu. Dönüş yolunda uğradığı Fas'ta Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî, Muhammed b. Hasan el-Bennânî, Muhammed b. Kâsım Cessûs, Ahmed b. Abdülâzîz el-Hilâlî, İdrîs b. Muhammed el-Fâsî gibi âlimlerden ders ve icâzet aldı, Selâ'da Ahmed b. Abdullah ed-Dükkâlî'den faydalandı.

Hudaykî, memleketine döndükten bir süre sonra İsí kabilesi içinde Şeyh Ebü'l-Kâsım el-Filâlî'nin Tâfrâvut'un güneydoğusunda kurduğu Efilâl Zâviyesi'ne yerleşerek öğretim, fetva, irşad ve telifle meşgul oldu. Yetiştirdiği çok sayıda talebe arasında Ahmed b. Saïd el-İfrânî, Ömer b. Abdülâzîz el-Kersîfî, Muhammed b. Ömer el-Esgârkîsî, Abdurrahman b. Ömer el-Hudaykî, Muhammed b. İbrâhim el-Merrâkûşî, Muhammed b. Ahmed el-Cilâlî es-Sibâî, İbn Abdüsselâm ed-Der'î en-Nâsırî gibi âlimler bulunmaktadır (hoca ve talebelerinin bir listesi için bk. *Tabakât*, neşredenin girişi, I, 36-44, 54-66). Hudaykî 19 Receb 1189 (15 Eylül 1775) tarihinde vefat etti. Abdurrahman b. Abdullah el-Ciştîmî es-Sûsî, *el-Hudaykiyyûn (Menâkıbü's-Şeyh Ebi 'Abdillâh Muhammed el-Hudayki)* adlı eserinde Hudaykî, talebeleri ve çağdaşlarından seksen dört âlim hakkında bilgi vermiştir (*el-Hudaykiyyûn* adıyla, Târûdânt 2010; ayrıca bk. Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde, *Delilü mü'errihî'l-Mağribî'l-aşkâ*, s. 223-224; İbn Zeydân, II, 33, 167). Hudaykî'nin hocası İdrîs b. Muhammed el-Fâsî'nin kendisine verdiği icâzet, bu hocasının *Fihristü'l-Hâfız Ebi'l-'Alâ İdrîs el-'İrâkî el-Fâsî*

adlı eserinin (nşr. Bedr el-İmrânî et-Tancî, Beyrut 1430) sonunda diğer bazı icâzetlerle birlikte yayımlanmıştır.

Eserleri. 1. *Tabakât*. Başta Sûs bölgesi olmak üzere X-XII. (XVI-XVIII.) yüzyıllar arasında yaşamış çoğu Mağribli fakih ve mutasavvıf 823 kişinin biyografisine dairdir. Kaynaklarda *Menâkıbü's-şâlihîn ve'l-'ulemâ'*, *el-Menâkıbü'l-Hudaykiyye*, *Târîhu'l-Hudayki* gibi adlarla da anılır. Eser alfabetik olarak ve her harf kendi içinde asırlara göre sıralanarak düzenlenmiştir. Müellif eserini hacdan döndüğü 1154 (1741) yılından vefatına yakın bir zamana kadar geçen uzun bir dönem içinde telif etmiştir. Altmış civarında kaynaktan faydalanan Hudaykî kendi şahsî müşahedelerini, hocaları, dostları ve öğrencileriyle yaptığı mektuplaşmalar yoluyla elde ettiği bilgileri, şifahî nakiller vb. yollarla elde ettiği mâlûmatı da kullanmıştır. Eser, belli bir coğrafya ve dönemin tanınmış şahsiyetlerini tanıması yanında eğitim sistemi, okutulan kitaplar, sosyal ve dinî hayat, tasavvuf ve tarikatlar hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Muhammed b. Ömer es-Sûsî ed-Degûgî, Abdurrahman b. Abdullah el-Ciştîmî es-Sûsî ve Muhammed b. Ahmed es-Sûsî el-Enkâsî tarafından ihtisar edilen eser (Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde, *Delilü mü'errihî'l-Mağribî'l-aşkâ*, s. 266-267; Muhtâr es-Sûsî, *Sûsü'l-'alime*, s. 211) önce eksik olarak basılmış (I-II, Dârülbeyzâ 1355-1358), ardından Ahmed Bûmezgû, Rabat V. Muhammed Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak eseri neşre hazırlamış (1415/1994), daha sonra da yayımlamıştır (I-II, Dârülbeyzâ 1427/2006). 2. *er-Rihletü'l-Hicâziyye*. Müellifin hac yolculuğu sırasındaki müşahedelerini anlattığı eser yol boyunca uğradığı yerlerin sosyal ve ekonomik durumları, örf ve âdetleri, bu sırada faydalandığı âlimler ve çağdaşları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir (nşr. Abdülâlî Lemüdebbir, Rabat 1432/2011). 3. *Muhtaşarü'l-İşâbe (Meşâbihü'l-İşâbe fi ta'rîfi's-şahâbe)*. İbn Hacer el-Askâlânî'ye ait eser tertibi korunarak ihtisar edilmiştir (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 2599). 4. *Fihrist*. Hudaykî'nin hocalarının biyografilerine ve onlardan okuduğu kitapların isnadlarına dair büyük ve küçük iki fihristi mevcut olup Rabat'ta Hizânetü's-Simlâlî'de (*Tabakât*, neşredeninin girişi, I, 72-73), ayrıca *Künâşe'si* içinde bulunmaktadır (aş.bk.). Müellifin talebesi Muhammed b. Ömer el-Esgârkîsî el-Yebûrekî es-Sûsî eseri

ihhtisar etmiş ve bir zeyil yazmış (Abdülhay el-Kettânî, I, 298; II, 1153), Abdülhay el-Kettânî de Hudaykî ve Yebûrekî'nin fihristlerini *Nefhu'l-ıtrî'z-zekî fi'htîşâri (min telhîsi) Fihristi'l-Hudaykî ve'l-Yebûrekî* adıyla ihtisar etmiştir (a.g.e., I, 483; II, 683). **5.** *Şerhu'r-Risâle*. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin Mâlikî fıkına dair temel metinlerden olan eserinin şerhidir ve esas olarak Ebû'l-Hasan el-Menüfî'nin aynı esere yazdığı *Tahkîku'l-mebânî* adlı şerhiyle Zerrûk'un şerhine dayanmaktadır (el-Hizânetü'l-Mahcûbiyye, nr. 118; el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 169 [eksik nüsha]). Sâlih Ebhâm, Agâdîr Karaviyyîn Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde doktora tezi olarak eseri neşre hazırlamıştır (2010). **6.** *Hâşiye 'alâ İrşâdî's-sârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Kastallânî'nin eseri üzerine kaleme alınmıştır (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 1701; el-Hizânetü'l-Mahcûbiyye, nr. 1701). **7.** *Şerhu'l-Hemziyye (Menhelü'z-zamiyye fi şerhi'l-Hemziyye)*. Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'in methine dair meşhur kasidesinin orta hacimde bir şerhidir (nşr. İbrâhim İd İbrâhim et-Tâmîrî, Dârülbeyzâ 1428/2007). Mehâsin el-Haddâd şerhi, Tıtvân Abdülmâlik es-Sa'dî Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlamıştır (2010). **8.** *Manzûme fi'l-va'z* (müellifin şerhiyle birlikte, el-Hizânetü'l-âmme, nr. 1317D). **9.** *Risâle fi'r-red 'alâ Belle b. 'Azzûz el-Merrâkûşî*. Belle b. Azzûz adlı bir kişinin ileri sürdüğü görüşlerden dolayı zındık sayılacağına dair bir risâle olup Abbas b. İbrâhim yazma bir nüshasına dayanarak eseri tanıtmıştır (*İlâm*, III, 74-77). **10.** *Künnâze*. Hocalarından aldığı ve talebelerine verdiği icâzetleri ihtiva etmekte olup (Rabat el-Hizânetü'l-Melekiyye, nr. 13003K; büyük ve küçük *Fihrist*'leri ile birlikte) Abbas b. İbrâhim ve Abdullah el-Murâbit et-Tergî muhtevası hakkında bilgi vermiştir (a.g.e., III, 84; *Fehârisü 'ulemâ'i'l-Mağrib*, s. 409-420).

Hudaykî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Tenbîhü'l-lî'âm fi ekli't-âcâm*; *Cem'u ecvibeti'l-'Abbâsî* (müellifin hocası Ahmed b. Muhammed el-Abbâsî'nin fıkıhla ilgili çeşitli sorulara verdiği cevapları içerir); *Ecvibe fıkhiyye*; *Şerhu't-Tarfe fi'sülâhi'l-hadîs*; *Şerh fi'l-elfâzi'l-mübheme fi Günyeti's-Şeyh en-Nâsîrî*; *Varakât 'an Âli İbn Nâsır* (Der'a meşâyihine dairdir); *Şerh 'alâ Hilyeti'l-envâr fi ahbâri dâri'l-karâr* (Abdülazîz b. Ebû Bekir er-Resmûkî'nin eseri üzerine yazılmıştır); *Teveşül*; *Şerhu'n-Naşıhati'z-Zerrûkiyye* (Şeyh Ahmed Zerrûk'un

en-Naşıhatü'l-kâfiye li-men haşşahü'llâhu bi'l-'âfiye adlı eserinin şerhidir); *Şerhu's-Şukrâtiyye* (Abdullah b. Yahyâ eş-Şukrâtîsî'nin Hz. Peygamber'in methine dair kasidesi üzerine yazılmıştır); *Şerhu Kaşideti Bânet Sü'ad*; *Hâşiye 'ale's-Şifâ'*; *Muhtaşar havle edebi'l-müte'allim* (Ebû Ali el-Yûsî'nin *el-Kânûn* adlı eserinden özetlenmiştir); *et-Ta'lik 'alâ Sireti'l-Kelâ'i* (Kelâ'i'nin *el-İktifâ' fi meğâzi Resüllillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'* adlı eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir) (bunlardan günümüze ulaşan eserlerin yazma nüshaları için bk. *Tabakât*, neşredenin girişi, I, 67-75).

BİBLİYOGRAFYA :

Hudaykî, *Tabakât* (nşr. Ahmed Bûmezgû), Dârülbeyzâ 1427/2006, neşredenin girişi, I, 21-97; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delilü mü'errihi'l-Mağribi'l-aşkâ*, Dârülbeyzâ 1960, I, 223-224, 266-267; II, 300, 320, 348-349, 445; a.mlf., *İlhâfû'l-mü'tâli' bi-vefeyâti a'lâmi'l-karni's-sâlis 'aşer ve'r-râbi'* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1997, I, 39; Ahmed el-Miknâsî, *Ehemmü meşâdirü'l-târîh ve'l-terceme fi'l-Mağrib*, Tıtvân 1963, s. 117-118; M. Muhtâr es-Sûsî, *el-Ma'sûl*, Dârülbeyzâ 1382/1963, XI, 302-325; a.mlf., *Sûsü'l-âlime*, Dârülbeyzâ 1404/1984, s. 85, 90, 144, 162, 193, 210-211; Abbas b. İbrâhim, *el-İlâm*, III, 74-77; VI, 81-86; Abdülhay el-Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, I, 169, 175, 224, 228, 298, 351-353, 483; II, 683, 713, 830, 968, 1101, 1153; Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabiyye li-târîhi'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1404/1983, I, 222-223, 228, 229-230; a.mlf., *Qabes min 'atâ'i'l-mahtûti'l-Mağribi*, Beyrut 1999, II, 966-967; İdrîs b. el-Mâhî el-İdrîsî el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-mahtû'âti'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 176-177; Abdullah el-Murâbit et-Tergî, *Fehârisü 'ulemâ'i'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1420/1999, s. 192, 409-420; M. Abdullah İnân v.dğr., *Fehârisü'l-Hizâneti'l-Haseniyye*, Rabat 1421/2000, I, 536-537; II, 914, 950-951; Y. S. Allûş - Abdullah er-Reçrâcî, *Fihristü'l-mahtû'âti'l-'Arabiyyeti'l-mahtû'âti fi'l-Hizâneti'l-âmme*, Rabat 1421/2001, I, 97; II, 234; *el-Fihristü's-sâmil: el-Fıkh ve usûlüh* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1422/2001, V, 178; İbn Zeydân, *Mu'cemü 'tabakâti'l-mü'ellifin 'alâ 'ahdi devleti'l-'Aleviyyîn* (nşr. Hasan el-Verzânî), Rabat 1430/2009, II, 33, 167, 271-272.

AHMET ÖZEL

HULÛLÛ

(حلولو)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdîrahmân b. Mûsâ b. Abdilhak Hulûlû ez-Zelîtenî el-Kayrevânî (el-Karevî) (ö. 898/1492)

Mâlikî fakihî.

Trablusgarp'ın doğusunda yer alan sahil şehri Zelfîten'de (Yezlît / Yezliten) doğdu. Talebesi Ahmed b. Hâtîm'den yapılan, 895 (1490) yılında yaşının sekseni aşacağı şeklindeki bir nakilden hareketle 815 (1412-13) yılı dolaylarında doğduğu tahmin

edilmektedir. Şöhret bulduğu Hulûlû lakabı yanında Vâmîh lakabıyla da anılır. Aslen Kayrevanlı soylu bir aileye mensuptur. Muhammed b. Sâlih el-Kinânî'nin Ehl-i beyt'e mensubiyetine dair verdiği bilgi (*Zeylû Me'âlimi'l-İmân*, V, 21) diğer kaynaklarda teyit edilmemektedir. İlk eğitimini Zelfîten'de aldı ve Kur'an'ı ezberledi. Daha sonra Kayrevan'a giderek tahsilini sürdürdü. Ardından geçtiği Tunus şehrinde İbn Arafê'nin talebelerinden Burzûlî, İbn Nâcî ve Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Kalşânî ile Venşerîsî'nin hocası Kâsım b. Saîd el-Ukbânî gibi âlimlerden ders aldı. Hulûlû'nun yetiştirdiği çok sayıda öğrenci arasında Ahmed Zerrûk, Ahmed b. Hâtîm es-Sanhâcî ve Kalesâdî'nin isimleri öne çıkmaktadır. Hafsî hânedanının parlak bir döneminde yaşayan Hulûlû, Sultan Ebû Amr Osman'ın tahtta bulunduğu sırada ve muhtemelen 1447-1474 yılları arasında Trablusgarp'ta kadılık ve kadılıktan azledildikten sonra Tunus'a dönerek birçok medresede hocalık yaptı. Bundan kumandan Nebîl'in kurduğu medresede vefatına kadar yirmi yıla yakın bir süre müderrislik görevinde bulundu. Hem fûrûd hem usul alanında derin bir âlim kabul edilen Hulûlû "Mâlikî fûrûunda hâfız" olarak nitelenmektedir. Eserleri Mâlikî ulemâsının itibar ettiği kaynaklar haline gelmiş ve öğretimde esas alınmıştır.

Eserleri. **1.** *el-Bedrû't-âli' fi halli elfâzi Cem'i'l-cevâmi'* (*Şerhu Cem'i'l-cevâmi' el-kebir*). Tâceddin es-Sübki'nin fıkıh usulüne dair kitabının şerhi olup ayrıntılı açıklamalar ve önceki âlimlerden yapılan uzun nakiller ihtiva eder (Rabat el-Mektebetü'l-Melekiyye, nr. 5347). **2.** *ez-Zîyâ'ü'l-lâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'* (*Şerhu Cem'i'l-cevâmi' eş-şagîr*). Müellif çok hacimli bulunan bir önceki eserini talebelerinin isteği üzerine bu adla ihtisar etmiştir. Hulûlû'nun, fıkıh usulü meselelerini fûrûdan örneklerle ve bilhassa Mâlikî fakihlerinin tahrîcleriyle açıkladığı bu iki eseri Şâfiî usulüne göre yazılmış bir kitabın Mâlikî bakış açısıyla yorumu niteliğindedir. Önce Fas'ta (1326) Şinkîti'nin *Neşrû'l-bünûd 'alâ merâki's-su'ûd*'unun kenarında basılan eserin kinaye ve ta'rize dair kısmı Abdülkerîm en-Nemle tarafından yayımlanmıştır (I-II, Riyad 1420/1999). **3.** *Şerhu'l-İşârât* (*Şerhu'l-İşâre*). Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin *el-İşârât (el-İşâre) ilâ ma'rifeti'l-usûl ve'l-vicâze fi ma'ne'd-delîl* adlı eserinin şerhidir. **4.** *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*. Şehâbeddin el-Karâfî'nin fıkıh usulüne dair eserinin şerhidir. Bu kitap, Hulûlû'nun fıkıh usulüne dair kaleme aldığı son eser olup daha önce yazdığı